

Матеріали і дослідження
з археології Прикарпаття і Волині.
2015. Вип. 19. С. 419–425.

Антон КОСТЕНКО

ХЕРСОНСЬКИЙ АРХЕОЛОГІЧНИЙ МУЗЕЙ ЯК ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ЦЕНТР ТЯЖІННЯ СКАНДИНАВСЬКИХ ДОСЛІДНИКІВ (1910–1928)

Для історії української археологічної науки особливий інтерес сьогодні мають ті її сторінки, що пов'язують вітчизняну археологію зі світовою. У цьому контексті цікавою є історія археологічних фондів Херсонського обласного краєзнавчого музею. Хоча сам музей створено у 1963 р., його колекції розпочали своє існування ще в 1890 р. як фонди *Археологічного музею Херсонського губерньського статистичного комітету (1890–1898)*.

Рис. 1. Віктор Гошкевич (1860–1928)
Fig. 1. Victor Goshkevych (1860–1928)

Історія музею нерозривно пов'язана з особистістю київського археолога та публіциста *Віктора Івановича Гошкевича (1860–1928)*, який 30 квітня 1890 р. обійняв посаду секретаря Херсонського губерньського статистичного комітету (рис. 1). Вже протягом першого року своєї роботи він почав збирання старожитностей краю та, маючи змогу забезпечити своїм колекціям формальний статус, оформив їх як Археологічний музей Статистичного комітету. У 1893 р. в музеї нараховувалася вже тисяча предметів [Оленковський, 2000, с. 8]. Стрімке зростання кількості зібраних матеріалів та офіційний статус музею викликали інтерес з боку Імператорської археологічної комісії, яка вітала створення у Херсоні подібної інституції і почала надсилати на зберігання В. Гошкевичу археологічні матеріали, які знаходили на Херсонщині. Розширювався і район власних досліджень археолога; до музею почали надходити також поодинокі дарунки від колекціонерів старожитностей.

Згодом В. Гошкевичу вдалося розширити свою діяльність на терени всієї губернії, а на заклик про співпрацю з музеєм відгукнулися освічені мешканці Херсонщини. З них В. Гошкевичу вдалося створити мережу добровільних помічників. Навколо музею почала формуватися і мережа зацікавлених його роботою науковців, серед яких були і європейські дослідники.

До 1897 р. В. Гошкевич усвідомив, що його колекції далі тримати вдома та у приміщеннях статистичного комітету неможливо. Саме в цей час до нього звернулася дирекція Херсонської громадської бібліотеки з пропозицією перемістити археологічні матеріали до свого новозбудованого приміщення і зробити доступ до них відкритим для усіх охочих. Зацікавився долею молодого музею і херсонський губернатор *Іван Михайлович Оболенський (1853–1910)*. Він цілком доречно зауважив, що справа охорони старожитностей цілої губернії не може триматися на ентузіазмі однієї людини. На його думку, для продовження розпочатої В. Гошкевичем справи мала бути сформована губерньська вчена архівна комісія за зразком аналогічних інституцій в інших губерніях [Херсонський музей древностей, 2012, с. 162]. Їй і належало б дбати про збереження і поповнення музею.

Так постав *Археологічний музей Херсонської губернської вченої архівної комісії* (1898–1909). Проте Херсонська губернська вчена архівна комісія так і не змогла виконати покладених на неї функцій. Після досить тривалих переговорів, переконавшись, що комісія прагне не наукової праці, а самоліквідації, її співзасновники В. Гошкевич та *Георгій Львович Скадовський* (1847–1919) погодилися на пропозицію міської влади передати музей на баланс міського управління. Юридичний акт про передання музейних колекцій підписали 23 вересня 1909 р. Цим актом В. Гошкевич відмовлявся від матеріальних прав на музейні фонди, але зберігав за собою право очолювати музей і надалі. Визначалася й нова назва – *Херсонський міський музей старожитностей та витончених мистецтв* (1909–1923).

Але ще до того, як процес реорганізації музею завершився, його археологічні колекції потрапили до кола наукових інтересів данського археолога, професора Копенгагенського університету *Карла Фредеріка Кінга* (*Karl Frederik Kinch*; 1853–1921). В цей час він, за дорученням Данської королівської академії наук та літератури, вів розкопки на острові Родос та збагатив світову археологію цікавими матеріалами з історії та матеріальної культури цього острова. У 1909 р. на Міжнародному археологічному конгресі в Каїрі він довідався про діяльність херсонського Археологічного музею та про те, що останні музейні колекції мають аналогії з його власними матеріалами.

До Херсона зі спеціальною метою ознайомитися з цими колекціями К. Кінг прибув 25 травня 1910 р. Насамперед він вирушив до містечка Гола Пристань, щоб зустрітися там зі зберігачем музею В. Гошкевичем та, скориставшись його гостинністю, оселитися в нього. Звідти він щодня приїздив до Херсона для роботи в музеї, а 26 травня оглянув також і місто [Херсонський музей древностей, 2012, с. 192]. Зазначимо, що у Голій Пристані В. Гошкевич мешкав не з примхи, а через сувору необхідність. У 1907 р. засновану ним газету “Юг”, після низки попередніх адміністративних і фінансових стягнень, закрили як ліберальне й україно-фільське видання, а самого В. Гошкевича вислали за межі Херсонської губернії. Прагнучи продовжити свою археологічну працю в Херсоні, він знайшов оригінальний вихід з цього становища – оселився на лівому березі Дніпра, в містечку Гола Пристань Таврійської губернії, а до Херсона щодня приїздив лише для праці в музеї. Тож, гостюючи в оселі В. Гошкевича, а не оселившись в котромусь з херсонських готелів, К. Кінг також висловлював фундаторові Археологічного музею моральну підтримку в його громадянській позиції.

Завітавши до музейної експозиції, яка тоді розташовувалася в трьох залах громадської бібліотеки, К. Кінг уважно оглянув всі наявні археологічні колекції, про які В. Гошкевич детально розповідав у контексті останніх здобутків південноукраїнської археології. Особливу увагу професор К. Кінг звернув на зал, в якому експонувалися старожитності з о. Березань. У 1900–1901 рр. херсонський археолог Г. Скадовський проводив планові археологічні розкопки античного поселення на о. Березань і після належної наукової обробки знайдені предмети передав до Археологічного музею в Херсоні, за винятком ста найкращих, надісланих до Імператорської археологічної комісії (вони згодом потрапили до Ермітажу, де К. Кінг ознайомився з ними, коли зупинявся в Петербурзі на шляху з Копенгагена до Херсона), а також частини колекції, залишеної дослідником у своєму маєтку (вона зникла після вбивства Г. Скадовського у 1919 р.).

“Березанська колекція” херсонського музею складалася здебільшого з цілих та фрагментованих античних ваз VII–V ст. до н. е. – архаїчної епохи грецької культури. Аналогії цих матеріалів мали і Британський музей у Лондоні, і паризький Лувр, і Берлінський королівський музей. Незадовго до візиту в Херсон сам професор К. Кінг збагатив і Копенгагенський музей зразками ваз цього періоду зі своїх досліджень на Родосі. Але на теренах Російської імперії острів Березань лишався єдиним місцем планових розкопок грецького поселення архаїчного періоду, а відтак і єдиним джерелом поповнення музейних археологічних експозицій та фондів предметами матеріальної культури цього часу.

Тому К. Кінг невтомно працював у музеї протягом п’яти днів, ретельно вивчаючи та замальовуючи кожен предмет цієї колекції, окрім того, на прохання вченого зроблено фото

окремих експонатів. Багато світлин предметів, що зацікавили Кінга, подарував йому зі своєї “фототеки” і В. Гошкевич.

У неділю 30 травня 1910 р. К. Кінг спостерігав за екскурсіями в музеї, які, як це було заведено, проводив відвідувачам В. Гошкевич. Того ж дня вони вирушили з Херсона на пароплаві в археологічну розвідку. Як спеціаліст з античних старожитностей, К. Кінг бажав ознайомитися на місцевості з розкопками відкритого В. Гошкевичем у попередньому році городища “Козацьке” (воно ж “Миколаївське”; наразі атрибутується як постскіфське) в маєтку князя Трубецького. Прибувши до головної садиби маєтку, археологи одразу вирушили на конях до місця розкопок, що знаходилося трохи більше, ніж за п’ять кілометрів звідти. “*Вимитий дощами масивний міський мур з основами веж велично виділявся на тлі доволілишньої зелені*”, – патетично писав анонімний кореспондент херсонської газети “Рідний край” [Херсонский музей древностей, 2012, с. 193] (оборонні споруди городища склалися з земляного валу заввишки 2,3 м, на гребені котрого й знаходився мур [Гаврилюк, 2013, с. 560]).

Оглянувши залишки муру, професор К. Кінг визначив його як пам’ятку давньогрецького містобудування рубежу ер. Пройшовши на територію городища через залишки брами, які частково збереглися в укріпленнях, К. Кінг оглянув відкриті стіни кам’яної забудови, яку визнав сучасною щодо оборонного муру. Загадковим лишалося на той момент місцезнаходження некрополя, який міг би дати найцінніші знахідки. З цього приводу К. Кінг висловив свої міркування, знов-таки, спираючись на аналогію з іншими давньогрецькими поселеннями. Отже, використовуючи свій досвід археологічних досліджень давньогрецьких пам’яток, К. Кінг підтримав гіпотезу В. Гошкевича про постскіфські городища Нижнього Дніпра як про грецькі торгівельні пункти. Цю гіпотезу В. Гошкевич згодом обґрунтує в одній зі своїх праць [Гошкевич, 1913, с. 30].

Наступного дня В. Гошкевич і К. Кінг вирушили до Дніпровського повіту Таврійської губернії, у маєток графа Мордвинова, де, за розпорядженням адміністратора цього маєтку Д. Бурлюка, на них уже чекали робітники, готові негайно розпочати заздалегідь заплановані розкопки курганных поховань.

Професор К. Кінг пильно стежив за роботами, якими керував В. Гошкевич. Розкопки першого поховання продовжувалися протягом трьох днів, адже воно виявилось досить глибоким. Тільки наприкінці третього дня відкрилося власне поховання. Кістки покійників виявили не в могилі, а в ніші могильної стіни. Скелетів було два, на них знайшлися стріли з бронзовими вістрями та вцілілими древками, розфарбованими смугами жовтого та червоного кольорів. Також виявлено залізне вістря списа (теж із залишками древка), одна кістяна стрілка і залізний ніж з кістяним руків’ям – ці знахідки лежали серед кісток бика, що лишилися від поминків. Могила виявилася пограбованою вже в давнину, до того ж знайдені археологами скелети грабіжники свого часу скинули на купу. В. Гошкевич визначив поховання як сарматське та датував його II ст. н. е.

В. Гошкевич і К. Кінг планували продовжити розкопки, дослідивши два сусідніх кургани, але були змушені відмовитися від них – К. Кінг захворів. До хворого викликали лікаря з села Маячка, пана Еліашева, який радив К. Кінгові зберігати фізичний спокій. Позбавлений можливості працювати, дослідник просив оточуючих ознайомити його з історичними українськими піснями. З присутніх зібрався невеликий імпровізований хор, який проспівав кілька пісень та дум зі “Збірників” М. Лисенка, а доктор Еліашев написав для гостя німецький переклад цих текстів. Газета “Рідний край” згодом писала, що “*професор Кінг був вражений мелодійністю та гармонією пісень та з глибокою увагою стежив за словами, в яких розгорталися чужі для нього картини минулого життя України*” [Херсонский музей древностей, 2012, с. 194].

4 липня 1910 р. хворий відчув себе ліпше і зміг продовжити подорож. Діставшись до пристані в селі Британи, В. Гошкевич і К. Кінг сіли на пароплав до Херсона. В місті професор К. Кінг ще раз завітав до музею, а вечірнім поїздом відбув до Копенгагена. Так детально ми

описуємо перебування К. Кінга в Херсоні, тому що, наскільки можна судити, матеріали його поїздки лишилися неопублікованими.

Тим часом для розгортання експозицій та фондів Музею старожитностей місто надало окремий двоповерховий будинок на вул. Говарда, в який протягом грудня 1910 р. – січня 1911 р. перенесли всі музейні колекції. Тоді ж офіційно оголошено про припинення діяльності губернської архівної комісії. 1 жовтня 1911 р. відбулося офіційне відкриття музею у новому приміщенні. З нагоди цієї знакової для південноукраїнської археології події до музею надіслали вітальні телеграми вчені з багатьох країн, але єдиним представником скандинавських науковців серед них був К. Кінг [Херсонский музей древностей, 2012, с. 245]. Проте інформація про діяльність та багатство колекцій музею вже поширилася серед європейських науковців, а з-посеред них і в колах скандинавських вчених.

Ім'я одного з них – шведського археолога *Туре Джонсона Арне* (*Ture Johnsson Arne*; 1875–1965) (рис. 2) – у зв'язку з Херсонським музеєм старожитностей вперше згадується в лютому 1913 р. На початку того місяця В. Гошкевич здійснив поїздку до петербурзького Ермітажу, звідки привіз до Херсона книги, подаровані бібліотеці музею археологічними організаціями та окремими дослідниками, серед них і професором Т. Арне.

Тоді ж Т. Арне сповістив В. Гошкевича про своє бажання відвідати влітку 1913 р. Херсон та опрацювати середньовічні колекції Музею старожитностей. Як і К. Кінг, Т. Арне висловив бажання після завершення робіт з колекціями разом з В. Гошкевичем здійснити археологічну розвідку (*“пошукати слідів варягів на берегах Дніпра, що служив ще за Рюрика звичним шляхом варягів до Греції”*) [Херсонский музей древностей, 2012, с. 315].

В цей час шведський вчений працював над дослідженнями старожитностей готів та варягів. Щодо першої теми його наукових зацікавлень, то реальних старожитностей готського етносу (археологічної культури Синтана-де-Муреш/черняхівської) на теренах Херсонщини тоді ще не знайдено. Що ж до варязьких старожитностей, то у 1905 р. великий резонанс серед науковців мала знахідка Е. фон-Штерном на о. Березань рунічного каменя [Cleve, 1929, р. 250].

Музей старожитностей Т. Арне з дружиною Ідою, також археологом, відвідали наприкінці липня 1913 р. В. Гошкевич в цей час був на розкопках, тому гостей прийняв його товариш – почесний зберігач відділу витончених мистецтв, віце-консул Великої Британії у Херсоні та колекціонер творів мистецтва *Едвін Уільям Каруана* (1876–?). Він зробив усе можливе, щоб відвідувачі мали всі зручності для ознайомлення з музеєм, в якому вони пропрацювали п'ять днів у доісторичному, середньовічному та кримськотатарському відділах. Матеріали цього дослідження Т. Арне використав у монографії *“Швеція та Схід”* [Arne, 1914]. Це видання не лишилося непоміченим у Херсоні – на нього відгукнулися міські газети [Херсонский музей древностей, 2012, с. 393].

Проте діяльність музею призупинено після початку розгортання на теренах України Першої світової війни, а згодом і революційних процесів. Подальше загострення політичної ситуації та погіршення стану здоров'я змусили фундатора та незмінного керівника музею усунутися від поточного керівництва. Фактично музей очолювала його донька і віддана

Рис. 2. Туре Джонсон Арне (1875–1965)
Fig. 2. Ture Johnsson Arne (1875–1965)

помічниця *Ірина Василівна Фабриціус* (1882–1966) (рис. 3), яка у 1922 р. офіційно стає зберігачем музею (а В. Гошкевич – його формальним директором).

Музей старожитностей націоналізовано радянською владою, а у 1923 р. відбулися значні зміни у його діяльності – він став частиною централізованої мережі наукових музеїв УСРР під назвою *Херсонський державний історично-археологічний музей* (1923–1930). У вересні 1925 р. В. Гошкевич вийшов на пенсію, а директором музею офіційно стала І. Фабриціус.

Рис. 3. Ірина Фабриціус (1882–1966)
Fig. 3. Iryna Fabricius (1882–1966)

Рис. 4. Арне Міхаель Тальгрєн (1885–1945)
Fig. 4. Aarne Michael Tallgren (1885–1945)

Доки це було можливим, зберігалися зв'язки музею із закордонними дослідниками – у 1928 р. з колекціями музею працював фінський археолог *Арне Міхаель Тальгрєн* (*Aarne Michael Tallgren*; 1885–1945) (рис. 4).

Для А. Тальгрєна це був не перший візит на терени Російської імперії/СРСР. Свою першу подорож сюди він здійснив у 1908 р., згодом побував у Росії у 1909, 1915 і 1917 рр. Після утворення СРСР він відвідував його наукові інституції у 1924, 1925, 1928 та 1935 рр. [Kokkonen, 1985, p. 5].

У 1926 р. музей отримав від А. Тальгрєна поштою щорічне видання Фінляндського археологічного товариства "*Eurasia Septentrionalis Antiqua*", що започатковувалося як міжнародний часопис, присвячений археології та етнології Східної Європи та Північної Євразії. Перше число, яке й надіслане до музею, містило журнальний варіант монографії А. Тальгрєна "*Доскіфська Понтида після появи металів*" [Tallgren, 1926]. Відзначимо, для уникнення можливої плутанини, що це число, попри вказаний на ньому "№ 2" насправді вийшло першим, а формальний "№ 1" видання надрукували вже наступного року – після цього нумерація стабілізувалася. Окрім того, А. Тальгрєн висловив бажання ознайомитися з колекціями Херсонського історично-археологічного музею, на яке отримав принципову згоду.

До Херсона А. Тальгрєн прибув уже 1928 р. у супроводі свого учня *Нільса Йоахіма Клеве* (*Nils Joachim Cleve*; 1905–1988). Ознайомившись з музейними колекціями (А. Тальгрєна особливо цікавили матеріали доби пізньої бронзи), разом з І. Фабриціус вони вирушили в археологічну розвідку в кучугури дніпровського Лівобережжя [Фабриціус, 1929, с. 8].

Саме А. Тальгрену та Н. Клеве судилося стати останніми закордонними відвідувачами музею. Незабаром, у 1930 р., щодо його колективу розпочалися політичні утиски. І. Фабриціус була звільнена й у 1931 р. переїхала до Ленінграду. Тим часом, заради “оздоровлення стану” [Дяченко, 2007, с. 32], Історично-археологічний музей ліквідували й на правах окремого відділу об’єднали з Природничим музеєм у *Херсонський краєзнавчий музей (1930–1941)*.

Природно, що й контакти із закордонними дослідниками були розірвані. Наслідки цієї політики відчув на собі й А. Тальгрен. У 1928 р., повернувшись до Фінляндії зі своєї поїздки Радянським Союзом, він опублікував відкритого листа до керівництва СРСР з рішучим протестом проти цькування вчених-археологів. Цей протест мав наслідки лише для самого А. Тальгрена, якому заборонили перебування на території СРСР. Лише у 1935 р. йому вдалося обійти цю заборону [Kokkonen, 1985, p. 7].

У 1926 р. на шпальтах херсонської газети (вірогідно, автором тієї статті була І. Фабриціус) відзначалося, що ця праця А. Тальгрена починається словами: “Протягом останніх років увага археологів зосереджена головним чином на степах північного берега Чорного моря”. “З цього видно, – підкреслював автор, – як важливо дати музеєві всі засоби й можливості розвинути й піднести наукову працю на висоту європейського рівня, як важливо, щоб у справі збирання, збереження й передання до музею усіх випадково знайдених предметів старовини, взяла участь не лише влада, але й громадськість Херсонщини” [Херсонський музей древностей, 2012, с. 475].

Але цим сподіванням невдовзі поклали край – репресії проти української науки призвели до зникнення музейної археології на теренах УСРР і до припинення міжнародних контактів українських музеїв.

ЛІТЕРАТУРА

Гаврилюк Н. А.

2013 Экономика Степной Скифии. – К.: Видаець Олег Філюк. – 712 с.

Гошкевич В. И.

1913 Древние городища по берегам Низового Днепра // *Летопись Музея*. – № 3. – С. 3–32.

Дяченко С. А.

2007 Короткий історичний нарис Херсонського краєзнавчого музею // *Вісник Одеського історико-краєзнавчого музею*. – № 3. – С. 30–34.

Оленковський М. П.

2000 Вони прославили наш край. Видатні херсонські вчені-археологи. – Херсон: ХОВ КУІН. – 60 с.

Фабриціус І. В.

1929 Короткий звіт про діяльність Музею за 1927/28 рр. // *Літопис Музею*. – № 9. – С. 7–10.

Херсонський музей древностей

2012 Сборник газетных статей и заметок. 1871–1928 гг. / сост. В. Л. Черников. – Херсон: Наддніпряночка. – 506 с.

Arne T. J.

1914 La Suède et l'Orient. Études archéologiques sur les relations de la Suède et de l'Orient pendant l'Âge des Vikings. – Uppsala: K. W. Appelbergs Boktryckeri. – 250 p.

Cleve N.

1929 Jüngerzeitszeitliche Funde von der Insel Berezan // *Eurasia Septentrionalis Antiqua*. – № 4. – P. 250–262.

Kokkonen J.

1985 Aarne Michael Tallgren and Eurasia Septentrionalis Antiqua // *Fennoscandia Archaeologica*. – № 2. – P. 3–10.

Tallgren A. M.

1926 La Pontide prescythique apres l'introduction des metaux // *Eurasia Septentrionalis Antiqua*. – № 2. – 218 p.

Anton KOSTENKO

KHERSON ARCHAEOLOGICAL MUSEUM AS A SOUTH UKRAINIAN CENTER
OF GRAVITY OF SCANDINAVIAN RESEARCHERS (1910–1928)

In the article history of scientific collaboration between Archaeological Museum in Kherson and Scandinavian archaeologists during the first half of XX century is presented. Among these researchers Karl Kinch, Ture Arne, Arne Tallgren, Nils Cleve are marked, because they personally worked in the Museum on materials of Ancient Greeks, Middle Age Normans and from Bronze Age. It can be asserted that during 1910–1928 the Museum had close scientific connection with the well-known European scientists and materials that were kept in museum collections repeatedly published at different editions by many languages.